

1979'da Hacettepe Üniversitesi'ni bitirdi. Aynı Üniversitede yüksek lisans eğitimini tamamladı. 1982 yılında girdiği A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi'nde Doktor, Doçent ve Profesör unvanlarını aldı. Halen aynı Fakültenin İlköğretim Bölümünde görev yapmaktadır. Türkçe öğretimi, okuma-yazma öğretimi, hızlı okuma, yetişkin eğitimi, ders kitaplarının incelenmesi ve sınıf yönetimi konularında 16 kitap ve 200'den fazla yayını bulunmaktadır.

EKRAN OKUMADA VERİMLİLİK

Prof. Dr. Firdevs GÜNEŞ / Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri

Bilginin hızla üretildiği ve tüketildiği çağımızda birey ve toplumun geleceği bilgiye ulaşma, bilgiyi kullanma ve üretme becerilerine bağlı bulunmaktadır. Bu becerilerin geliştirilmesi ve hayat boyu sürdürülmesi ise çağdaş bir eğitimi gerektirmektedir. Çağdaş bir eğitimde yeni yöntem ve tekniklerin yanında bilgi teknolojileri de büyük önem taşımaktadır. Bilgi teknolojileri, bilginin araştırılması, işlenmesi, paylaşılması ve değerlendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu durum yeni bilgi ve becerilerin daha hızlı öğrenilmesine, bireylerin kendilerini sürekli geliştirmesine katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan son yıllarda bilgiler daha çok internet ve medya aracılığıyla yayılmaktadır. Özellikle bilgisayarlarla bilginin üretilmesi ve paylaşılması çok hızlı olmaktadır. Bu süreç, gelişmeleri izlemek, kendini yenilemek, çağdaş toplumun gereklerini yerine getirmek, bilinçli kararlar vermek ve öğrenmeyi sürdürmek isteyen bireyleri ekran okumaya yönlendirmektedir.

Ekran okuma, günümüzde hızla gelişen bilgi teknolojileri nedeniyle artık bir zorunluluk olmaktadır. Çünkü yazılar giderek bilgisayar sayfalarına aktarılmakta ve bilgisayar aracılığıyla yayınlanmaktadır. Okuyucular yeni bilgilere ulaşmak için ekrandan okumak zorunda kalmaktadır. Böylece "ekran okuma" adı verilen yeni bir okuma biçimiyle, "ekran okuyucusu" denilen yeni okuyucu tipleri ortaya çıkmaktadır. Her alanda hızla yaygınlaşan bu okuma biçimi kâğıttan okumaya göre farklılıklar taşımaktadır. Ekran okumada kâğıt sayfanın yarısı kadar yazılar ekrandan peş peşe sunulmakta, okuyucu parça parça aldığı bu bilgileri anlamaya çalışmaktadır. Bu nedenle ekran okumaya "parçacık okuma" da denilmektedir.

Ekran okuma kâğıt sayfadan okumaya göre bazı zorlukları içermektedir. Özellikle göz hareketleri ve zihinsel beceriler açısından bunlar önemli olmaktadır. Ekran sayfaları yukarıdan aşağıya ya da aşağıdan yukarıya doğru gidip gelmektedir. Okuyucunun gözleri ise satırları soldan sağa giderek yatay okumaktadır. Okuma sırasında gözler bu iki zıt hareket arasında bocalamakta, okunan satırı sık sık kaybetmekte veya

bulmakta zorluk çekmektedir. Ayrıca ekran okumada gözün kontrol amaçlı geriye dönüş hareketleri zor olmaktadır. Kâğıttan okumada gözler belirli aralıklarla geriye dönüş yapar, üst satırlara veya paragraflara giderek bilgiyi kontrol ederler. Bu işlem ekran okumada çok zor olmaktadır. Çünkü kontrol edilecek yerler çoğu zaman ekranda görünmemektedir. Bilgiyi kontrol etmek için metnin kaydırılması ve ilgili yerin bulunması gerekmektedir. Bu durum gözün geri dönüş hareketlerini ve kontrol işlemlerini sınırlandırmaktadır. Ekranın dar olması tablo okumayı ve tablodaki bilgileri kontrol etmeyi de güçleştirmektedir. Kısaca ekran okumada bilgilerin yerini bulma, kontrol etme ve anlam zinciri oluşturmada da sorunlar yaşanmaktadır.

Ekran okumada bilgisayar düğmeleri, klavye, fare, ekran pırıltıları, elektrik kesintisi gibi nedenler okuma sürecinin kesintilere uğramasına veya bozulmasına neden olmaktadır. Ayrıca ekran metninin sabit değil, sürekli ve hareketli olması, sayfaların soyut ve geçici olması, birbiri ardına gelmesi, sürekli değişmesi, bazı yerler görülürken diğer yerlerin göz önünden silinmesi gibi durumlar, bazı okuma tekniklerini ve tam okumayı güçleştirmektedir. Bunlar okunan metnin yapısını keşfetmeyi ve anlamayı zorlaştırmaktadır. İnsan zihni, ekrandan görülen bilgilerle ekrandan kaybolan bilgileri birleştirmekte zorlanmaktadır. Ayrıca okumanın parça parça yürütülmesi, bilgilerin zihinde yapılandırılması için gerekli sürekliliğin ve hızın bozulmasına, anlam zincirinin kopmasına neden olmaktadır. Bu durum anlama ve zihinde yapılandırma sürecini etkilemektedir. Kısaca ekran okuma okuyucunun göz ve zihin yükünü artırmaktadır. Zihnimiz parçalanmış sayfalardaki bilgileri bütünleştirmek ve işlemek için daha yoğun çalışmaktadır. Bu durum zihin yorgunluğunu artırmaktadır. Bunun için üst düzey anlama ve zihinsel beceriler gerekmektedir.

Ekran okumada metinle birlikte çeşitli resimler, sesler, canlandırılmalar, göz ve kulağa yönelik öğeler de verilmektedir. Bu kadar yoğun ve farklı biçimlerde verilen bilgilerin alınması esnek bir beyin yapısını

gerektirmektedir.Esnek ve hızlı bir beyin yapısı geliştirmeden hepsini almak mümkün değildir.Diğer taraftan ekran okumada metinlerin uzunluğu da önemli olmaktadır.Bilgilendirici türdeki kısa metinleri okumak kolay olmaktadır.Ancak uzun metinleri okumak, özellikle uzun öykü ve romanları okumak daha güç olmaktadır.Kısaca ekran okuma için yoğun dikkat, hatırlama, kelimeleri hızlı tanıma, bilgileri çabuk birleştirme, sorgulama gibi çeşitli üst düzey zihinsel beceriler gerekmektedir.

Ekran okumanın verimli olması için daha farklı göz ve zihin becerilerinin geliştirilmesi ve bazı kurallara dikkat edilmesi gerekmektedir. Özellikle ilköğretime yeni başlayan öğrencilerin kâğıt sayfadan okuma ve anlama becerilerini geliştirmeden ekran okumaya geçmemeleri öğütlenmektedir. Bazı okuyucular ise bu konuda yeterli bilgi ve becerilere sahip olmadan ekran okumaya başlamaktadırlar. Bu okuyucular, ekran okumanın özelliklerini iyi bilmediklerinden sayfalar içinde kaybolmakta veya bilgiden bilgiye kelebek gibi uçmaktadırlar.Böyle bir okuma süreci sadece zaman kaybına neden olmakta, bireye fazla bir yarar sağlamamaktadır. O halde günümüzdeki ve gelecekteki gelişmeleri izleyebilmek için bir an önce ekran okumayı iyi öğrenmek, etkili ve verimli yürütmek gerekmektedir.

Araştırmalar

Ekran okumayla ilgili sorunları saptamak amacıyla Fransız Okuma Merkezi (ONL) bir araştırma yapmıştır. Araştırmada çok sayıda eğitim yazılımı,CD, e-kitap, ders destek araçları ile farklı düzeylerdeki öğrencilerin ekran okuma süreçleri incelenmiştir. Ayrıca öğretmen, veli, yayıncı, editör, uzman gibi kişilerin görüşlerine de başvurulmuştur. Araştırma sonunda ekran okumanın,metnin görünmesi, kaybolması, sayfaların bölünmesi, çeşitli biçimlerde yazılması gibi nedenlerden dolayı öğrencinin anlama düzeyini etkilediği saptanmıştır. Bunun yanında öğrencinin okuma sırasında metni sürekli hareket ettirmesi,çeşitli bölümlere gidip gelmesi, okuduğu satırları araması gibi durumların okuma sürecini, hızını ve becerilerini etkilediği belirlenmiştir(Güneş,2009).

Bu araştırmanın ardından Nielsen ve Morkes, ekran okuma ile kâğıttan okuma sürecini incelenmişlerdir. Nielsen ve Morkes'e göre okuyucuların % 80'i web sitesinde yayınlanan metinleri çok iyi okumamaktadırlar. Okuyucular, metin üzerinde göz gezdirmekte,çeşitli bölümlere gidip gelmekte, metindeki bilgilerin yerini aramakta ve atlayarak okumaktadırlar. Yani web sitesinin özellikleri nedeniyle metinlerin tam veya derinlemesine okunması mümkün olmamaktadır (Nielsen ve Morkes,1998). Bunun üzerine Nielsen, ekrandan okuma ile kâğıttan

okumayı hız ve okuma süreci yönüyle karşılaştırmıştır. Nielsen'e göre ekran okuma kâğıttan okumaya göre % 25 oranında daha yavaştır. Bu nedenle ekran metinleri ve satırları kısa yazılmalıdır. Yine ekran başında oturuş biçiminin uygun olmaması da sorunları artırmaktadır. İlköğretim öğrencilerine uzun süreli ekran okuma önerilmemektedir.

Ekran Okumanın Özellikleri

Ekran okuma, üç bileşenden oluşan etkileşimsel bir süreçtir. Bunlar okuyucu, metin ve ortam olmaktadır. Metin, içerik ve fikirlerin iyi düzenlenmesi,yazarın anlatımı, amacını ortaya koyma biçimi yönüyle okumayı ve anlamayı kolaylaştırılmaktadır. Hatta metin tipi, yazı türü, metin yapısı ve yazıda sunulan düşünceler anlama sürecinde etkili öğeler olmaktadır. Bu nedenle ekran okuma sürecinde okuyucuya metin türü,yapısı ve okuma teknikleri hakkında bilgiler verilmelidir. Ortam ise okuyucunun metinle etkileştiği ve metni anlamaya çalıştığı yerdir. Ortam fiziksel, psikolojik ve sosyal yönden ele alınmaktadır. Okuyucunun güdülenmiş olması, gürültü, ışık, ısı durumu, okuma zamanı,yeri gibi öğeler ekran okumayı etkilemektedir. Bu nedenle okuma ortamı iyi düzenlenmelidir.

Ekran okumanın en önemli bileşeni okuyucudur. Okuyucu ile ekran arasında doğrudan ve aktif bir etkileşim söz konusudur. Okuyucunun gözleri, zihni, amaçları, düşünceleri, duyguları ile ekrandan sunulan metnin yapısı, içeriği, sunuluşu, okunabilirliği vb. durumlar etkileşmektedir. Okuyucu okuma sürecinde üç temel işlem yapmaktadır. Bunlar **görme, anlama** ve **zihinde yapılandırma**dır.

Görme, ekran okuma sürecinin ilk aşamasını oluşturur. Gözde 130 milyon duyu alıcısı vardır.Bunlar aracılığıyla harflerin ve kelimelerin yazılışı, rakamlar, resimler vb. bilgiler beyne aktarılır. Beyin, gözün topladığı görüntüleri ve bilgileri işleyerek anlamlar oluşturur. Etkili bir görme için göz hareketleri, duruşları, gözü etkili kullanma, geri dönüşleri önleme, dikkati artırma, kelimeleri iyi tanıma, görsel okuma gibi beceriler geliştirilmelidir.

Anlama, okuma sırasında toplanan bilgilerin işlenmesidir. Okumayla alınan bilgiler sıralama, sınıflama, ilişkilendirme, sorgulama, analiz-sentez, gibi çeşitli zihinsel işlemlerden geçirilir ve okuyucunun ön bilgileriyle birleştirilerek anlamlandırılır. Bu süreçte okuyucunun kelimelerin anlamını bilmesi,cümleleri, paragrafları giderek metni anlaması ve ön bilgilerini harekete geçirmesi gerekmektedir. Okuyucunun ön bilgilerine dayalı geliştirdiği bir zihin yapısı vardır. Bu zihin yapısı dünyaya bakış açısını belirler. Okuyucu, bakış açısına ve zihin yapısına göre bilgileri alır ve ön bilgileriyle birleştirerek yeniden anlamlandırır.

Araştırmalar, okuyucunun metindeki bilgileri aynen almadığını, bazı bilgileri seçtiğini, bazılarını atladığını, bazı yerlere eklemeler yaptığını göstermektedir. Yani okuyucunun anladığı anlam ile metnin anlamı bazen farklı olabilmektedir. Bu nedenle anlama becerilerini geliştirmek için dört özel teknik uygulanmaktadır. Bunlar **tahmin etme, sorgulama, özetleme ve anlamı açıklamadır**. Ekran okuma ve anlamada bu tekniklerden yararlanılmaktadır.

Zihinde yapılandırma, ekran okuma sürecinin üçüncü adımıdır. Anlama sürecinde okunan bilgiler çeşitli zihinsel işlemlerden geçirilerek yeniden anlamlandırılır. Oluşturulan bu anlamların okuyucunun ön bilgileriyle birleştirilerek zihnine yerleştirilmesine **zihinde yapılandırma** denilmektedir. 'Anlamın' unutulmaması ve kalıcı olması için mutlaka zihinde yapılandırılması gerekmektedir. Bu süreçte çeşitli yöntem ve teknikler uygulanmaktadır. Bunlar ön bilgileri harekete geçirme, amaç belirleme, tahmin yapma, sorgulama, anlamayı kontrol etme, değerlendirme vb. olmaktadır. Bunlar ekran okumanın verimini artırmaktadır.

Ekran Okuma İçin Öneriler

Çeşitli zorluklara rağmen ekran okuma giderek yaygınlaşmakta ve çoğu okuyucu ekran okumayı tercih etmektedir. Çünkü ekran okumanın sayısız yararları vardır. Okuyucu bilgileri daha hızlı almakta, çabuk öğrenmekte, anlamakta ve aktarmaktadır. Bu nedenle ekran okumayı kolaylaştırmak, etkili ve verimli sürdürmek için aşağıda bazı öneriler verilmektedir.

1. Okuma Ortamını Düzenleme: Etkili ve verimli bir okuma için okuma ortamı iyi düzenlenmelidir. Önce ışık düzenine bakılmalıdır. Işığın yetersiz olması gözleri yormakta ve bazı hastalıklara neden olmaktadır. Aydınlatmada kullanılan ışığın fazla olması ve ekrana doğrudan gelmesi de sorun yaratmaktadır. Işığın sol veya sağ taraftan gelmesine ve odayı yete-

rince aydınlatmasına dikkat edilmelidir. Ekranın renk ve parlaklık ayarı da gözden geçirilmelidir. Monitörün parlaklık derecesi düşürülerek göze gelen ışık azaltılmalıdır. Ayrıca ekran zemin renginin açık renk olmasına dikkat edilmelidir. Koyu renkli zemin etraftaki açık renkli eşyalarla (duvar, açık renk mobilya vb.) zıtlık yaratmakta ve gözün daha çabuk yorulmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan monitör göz hizasının 10- 15 cm altına gelecek şekilde, başı hafif aşağıya eğerek okuyacak şekilde yerleştirilmelidir. Oturuşa da dikkat edilmeli ve dik oturulmalıdır.

2. Gözleri Koruma ve Dinlendirme: Ekran okumada gözler çok çalışır ve yorulur. Gözler belirli aralıklarla dinlendirilmelidir. Bunun için iki aşamalı dinlendirme yöntemi uygulanmalıdır. Gözleri dinlendirmek için önce odanın tavanına veya pencereden gök yüzüne bakılmalıdır. Ardından eller gözlerin üzerine konulmalı ve gözler karanlıkta kalacak biçimde kapatılmalıdır. Gözler en az 1 dakika kadar karanlıkta tutulmalı, gözün önündeki ışıklı şekiller geçinceye kadar beklenmelidir. Bu yöntemde avuç içlerinin sıcaklığı gerilen göz sinirlerinin ve kaslarının gevşemesini sağlayarak gözleri dinlendirmektedir. Gözler ovuşturulmamalıdır. Bu yöntem defalarca uygulanabilir. Lens kullanılıyorsa bakımı iyi yapılmalıdır. Ayrıca kirpik diplerinde biriken artıklar her gün sıcak su ile temizlenmelidir.

3. Zihinsel Hazırlık: Son yıllardaki araştırmalara göre bütün öğrenmeler bireyin ön bilgilerine dayalı gerçekleşmektedir. Bu nedenle ekran okumaya geçmeden önce ön bilgileri harekete geçirerek yeni bilgilere, yeni anlamlara, zihnen hazır olmak yani zihinsel hazırlık yapmak gerekmektedir. Ön bilgileri harekete geçirmek için çeşitli sorular sorma, amaç belirleme, okunacak metni gözden geçirme, tahmin etme vb. işlemler yapılmalıdır.

Ön Bilgileri Harekete Geçirme : Ön bilgiler ekran

okumada özel bir öneme sahiptir. Çünkü yeni bilgileri anlama, yorumlama ve zihinde yapılandırma ön bilgilerin ışığında gerçekleşmektedir. Ön bilgileri harekete geçirmek için okunacak metne ilişkin çeşitli sorular sorulmalı ve günlük yaşamla ilişkiler kurulmalıdır. Örneğin "Daha önceden bu konuda bir kitap okudum mu? Bu konuda ne biliyorum? Çevremde böyle bir olay oldu mu?" vb. sorular olabilir.

Amaç Belirleme: Araştırma amaçlı ekran okumalarda bilgi ya da metinler sonsuz gibi görünebilir. Bilgi içinde kaybolma olabilir. Bilgi yığını içinde okuyucu ne araştırdığını ve okuma amacını unutabilir. Böyle durumları önlemek için okuyucu amacını önceden belirlemeli, ne aradığını açık seçik bilmeli ve bilinçli hareket etmelidir. Bu işlem okuyucunun metne dikkatini yoğunlaştırmasına, okuma sürecini denetim altına almasına, uygun yöntem ve teknikleri seçmesine katkı sağlamaktadır. Örneğin "Bu metni niçin okuyorum? Bu metni okumak bana ne kazandırır?" gibi sorularla amaç belirleme çalışmaları yapılmalıdır. Amaçların ulaşılabilir, gerçekçi ve günlük hayatla uyumlu olmasına dikkat edilmelidir.

Göz Gezdirme: Okuma amacı belirlendikten sonra metnin yapısını, düzenini ve önemli yönlerini keşfetmek için göz gezdirme işlemi yapılmalıdır. Bu amaçla başlıklara ve sayfalara bakılmalı, yazının giriş ve sonuç bölümü ile önemli yerleri incelenmelidir. Bu işlem metnin konusu hakkında ipuçları verir ve merak uyandırır.

Tahmin Etme: Okuma öncesi metnin içeriğine ilişkin çeşitli tahminler yaparak düşünce üretmek, anlama becerilerini üst düzeyde geliştirmektedir. Tahmin etme olayları ve durumları çok yönlü düşünmeyi getirmektedir. Bu işlem hayal ederek değil, olayları, durumları ve düşünceleri karşılaştırarak, arasındaki ilişkileri, benzerlikleri ve zıtlıkları belirleyerek yapılmalıdır. Böylece tek yönlü düşünmeden çok yönlü düşünmeye, düz mantık yerine sarmal mantık kullanmaya geçilmelidir.

4. Ekran Okuma ve Anlamı Yapılandırma: Zihinsel hazırlık çalışmalarından sonra okumaya başlanmalıdır. Ekran okuma seçilen amaca göre yapılmalıdır. Metni anlamak için kelime, cümle ve paragrafların anlamına dikkat edilmeli, cümleler arasında bağ kurma, ana ve yan düşünceleri belirleme, görselleri inceleme, metni özetleme gibi çalışmalar yapılmalıdır. Ayrıca metindeki olayları ve düşünceleri sıralama, ilişkilendirme, benzer ve farklı yönlerini bulma, sebep-sonuç ilişkileri kurma, çıkarım yapma, analiz-sentez yapma gibi çalışmalara ağırlık verilmelidir. Bu işlemler sonucu metindeki bilgiler seçilmekte, sıralanmakta, incelenmekte ve yeni anlamlar oluşturulmaktadır. Oluşturulan yeni anlamlar ön bilgilerle bütünleştirilmekte ve zihinde yapılandırılmaktadır. Bu

süreci kolaylaştırmak için sorgulama tekniğinden yararlanılmalıdır. Sorgulama, bireyin düşünme, karar verme, bilgiyi anlama ve kullanma becerilerini geliştirmekte, zihinsel yapısında ve becerilerinde önemli gelişmeler yaratmaktadır. Yani sorgulama, bireyin zihinsel yapısını ve bilgiyi düzenleme biçimlerini değiştirmektedir. Bu nedenle sorgulamaya ağırlık verilmelidir.

5. Değerlendirme: Ekran okuma sonunda, okuyucu anlama sürecini, anladıklarının eksik-yanlış yönlerini, işlevsel ve uygulanabilirliğini gözden geçirmelidir. Ayrıca aktarılan bilgiler sorgulanmalı, yorumlanmalı ve okuma amacına ulaşma durumu değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak Ülkemizin hızla gelişmesi, düşünen, anlayan, sorgulayan, sorun çözen ve zihnini verimli kullanan bireylerin yetiştirilmesine bağlıdır. Bu süreçte bilgi teknolojilerini kullanma ve ekran okuma büyük önem taşımaktadır. Ekran okumanın etkili ve verimli yürütülmesine ağırlık verilmelidir. Özellikle ilköğretim öğrencilerine ekran okuma konusunda gerekli eğitim verilmelidir. Araştırmalar, öğrencilerin ekran sayfalarında pasif ve anlamaksızın gezinmelerinin, yetişkin rehberliği olmadan yapılan amaçsız çalışmaların okuma becerilerine katkısının olmadığını göstermektedir. Bu nedenle öğrencilerin ekran okuma becerileri sistemli olarak geliştirilmeli, etkili ve verimli okuyucular olmaları sağlanmalıdır.

Kaynaklar

Güneş, Firdevs (2009). *Hızlı Okuma ve Anlamı Yapılandırma*, Nobel Yayınları.

Güneş, Firdevs (2007). *Türkçe Öğretim ve Zihinsel Yapılandırma*, Nobel Yayınları.

